

Rzepka, Jacek

„Aspects of connecting poleis and ethne in Ancient Greece (The Idea of European Community in History. Conference Proceedings, vol. II)”, wyd. K. Buraselis, K. Zoumboulakis, Athens 2003 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 95/2, 261-264

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

R E C E N Z J E

Aspects of connecting poleis and ethne in Ancient Greece (The Idea of European Community in History. Conference Proceedings, vol. II), wyd. Kostas B u r a s e l i s, Kostas Z o u m b o u l a - k i s, Athens 2003, s. 236.

Teraźniejszość ciąży nad dokonywanymi przez historyków wyborami problematyki badawczej i nie ma w tym nic złego. Gorzej, gdy dla zdobycia funduszków na badania, spotkania i publikacje poważni badacze muszą uciekać się do forteli. Federalizm antyczny, problem niezwykle sam przez się interesujący, może zasłużyć na życzliwe potraktowanie odpowiedzialnych za finansowanie badań urzędników tylko wtedy, gdy wpisze się go w ramy poszukiwania korzeni tendencji federalistycznych we współczesnym świecie. Takie skrzywienie mniej widoczne jest w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, bardziej zaś w Europie. W marcu 2003 r., przy okazji greckiego przewodnictwa w Unii Europejskiej, odbyło się w Atenach spotkanie historyków, którego tematem była „idea Wspólnoty Europejskiej w historii”¹. Ze względu na miejsce spotkania znaczną część referatów stanowiły wystąpienia poświęcone Grecji starożytnej, stąd też prace starożytne zebrano w osobnym tomie przygotowanym przez znanego greckiego historyka hellenizmu Kostasa B u r a s e l i s a. Uczony ten poczuł się zobligowany do złożenia wyjaśnień potencjalnemu czytelnikowi już w przedmowie. Niestety, nie są one przekonujące, bo stwierdzenie, że *our efforts on problems of the ancient Greek world są always pertinent and instructive for the development of modern Europe towards collaboration and unity* nie wykracza poza powtarzane z mniejszym lub większym uzasadnieniem: „już starożytni ...”.

Niecałkiem przejrzysta wydaje się też koncepcja tomu, zawierającego artykuły o charakterze przeglądowym, choć — jak twierdzi wydawca — łączące *needs of an overview with the claim to offer modest research contributions*. Jeśli celem wydawcy było danie reprezentatywnego obrazu studiów nad szeroko pojętym federalizmem greckim, to trzeba powiedzieć, że nie udało się go zrealizować².

Zamieszczone w omawianej publikacji wystąpienia koncentrują się na federalizmie doby klasycznej i hellenistycznej³, brak jest jakichkolwiek rozważań na temat *ethne* i stosunków między *poleis* w epoce archaicznej. Dwa rozpoczynające tom referaty dotyczą najwcześniejszych czasów, a zarazem instytucji najlepiej znanych: wielkich hegemonialnych symmachii wczesnej epoki klasycznej. Artykuł Anne R a m o u – H a p s i a d i („The Delian League Fighting on behalf of the Hellenes”, s. 11–18) skupia się na panhelleńskich akcentach w organizacji i polityce Związku Morskiego; autorka doszukuje się intensyfikacji panhelleńskiej propagandy w polityce

¹ Należy stwierdzić, że omawiany tom dziwi bezstronnego obserwatora swym tytułem znacznie mniej niż zawierający wiele znakomych artykułów wybitnych badaczy greckich państw związkowych (m.in. Petera S i e w e r t a i Marty S o r d i), a powstały przed wielu laty tom *Federazioni e federalismo nell'Europa antica*, wyd. L. A i g n e r F o r e s t i, Milano 1994 opatrzony podtytułem *Alla radice della Casa Comune Europea*.

² Stwierdzić należy, że przydałaby się dziś nowoczesna praca omawiająca całokształt zagadnień federalizmu greckiego, do której sięgaliby nie tylko specjaliści. Klasyczne dzieła J. A. O. L a r s e n a (*The Representative Government in Greek and Roman History*, Berkeley 1955 i *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Oxford 1968) stają się już bowiem nieco przestarzałe.

³ Nie sposób, niestety, omówić tutaj szczegółowo wszystkich studiów zawartych w omawianej publikacji. Przyjąłem zatem zasadę, by bliżej przedstawić czytelnikowi przede wszystkim prace najważniejsze oraz te tezy, które wydają się najbardziej kontrowersyjne.

Aten od połowy V w. p. n. e. Studium Nikosa Birgaliśa („The Peloponnesian League as a Political Organization”; s. 19–26) jako jedyne w omawianej pracy traktuje również o epoce archaicznej. Przyznać należy, że tekst ów spełnia dobrze rolę przeglądu badań, nie wnosi natomiast nic nowego do naszego obrazu symmachii spartańskiej. Zważywszy na tytuł omawianego tomu, najważniejsze powinny być w nim dwa artykuły poświęcone różnicom i podobieństwom między symmachiami a sympolitejami okresu klasycznego (Martin Dreher, „Symmachia und Sympoliteia in der griechischen Welt bis 323 v. Chr.”, s. 27–38) oraz epoki hellenistycznej (Kostas Buraselis, „Considerations on Symmachia and Sympoliteia in the Hellenistic Period”, s. 39–50). Dreher próbuje pogodzić pogląd większości badaczy, jakoby rozkwit sympolitei jako typu państwa związkowego nastąpił po (i niejako w opozycji do) symmachii V w. p. n. e. z tezą Adalberto Giovannini i ego, wedle której „państwa związkowe (sympoliteje) należą nie tyle do innych czasów, co raczej do innych niż symmachie terenów świata greckiego”⁴. Nie zastanawia się przy tym nad znaczeniem słowa *sympoliteia* i tym, czy można stosować je do „greckich państw związkowych”⁵. O wiele istotniejszy wydaje się być nieograniczający się wcale do przykładów hellenistycznych artykuł wydawcy omawianego tomu. Buraselis usiłuje udowodnić, że w okresie hellenistycznym (ale i wcześniej) czasownik συμπολιτεύω i jego derywaty stosowane były w odniesieniu do uczestnictwa w organizmach federalnych. Neguje możliwość stosowania tego pojęcia w odniesieniu do niepełnoprawnego obywatelstwa (s. 41–42, przypis 9). Gdy zaś źródła przeczą jego opiniiom, jak znany i wielokrotnie dyskutowany dokument epigraficzny z Farsalos, w którym Farsalijczycy obwieszczali nadanie obywatelstwa *kattaper Pharsaliois* (na równej stopie z Farsalijczykami) współmieszkańcom swego kraju (*sympoliteuontes*)⁶, pozostaje Buraselisowi odpowiedź, jakoby ów uzus był *non-technical*. Tę możliwość można by nawet dopuszczać, jednak następny krok Buraselisa, czyli stwierdzenie, że pozycję nowych obywateli (na równej stopie z Farsalijczykami) przedstawiono tutaj w sposób tendencyjny, jest ewidentnie pomyłką wynikłą z przyjęcia koncepcji sympolitei jako modelu greckiego państwa związkowego. Wydawca tomu zauważa zatem wyraźną różnicę między więzami *sympoliteia* a *isopoliteia*, choć Grecy, jak się wydaje, używali owych terminów przemiennie⁷, ponadto podobne znaczenie mają takie *hapax legomena*, jak *koinopoliteia* czy *homopoliteia*⁸. Zbyt ostro z kolei została zarysowana opozycja między polis a „związkową sympoliteją” jako typem państwa, w efekcie autor pozostawił na uboczu najbardziej oczywiste przykłady sympolitei w Grecji hellenistycznej, czyli łączenie się miast na mniejszą, skalę — układy bilateralne, nie zaś multilateralne (Melitaja i Pereja — *Inscriptiones Graecae* IX 12 1, 188 oraz Myania i Hypnia — *Inscriptiones Graecae* IX 12 3, 748 w ramach Związku Etolskiego, a także Medeon i Stiris w Fokidzie⁹).

Buraselis dla wyciągnięcia wniosków ogólnych chętnie wykorzystuje w swoim studium materiał etolski, to zaś państwo jest przedmiotem artykułu jednego z ostatnich swych historyków Josepha B. Scholtena¹⁰ („The Internal Structure of the Aitolian Union: A Case Study in Ancient Greek Sympoliteia”, s. 65–80). Zarys Scholtena jest na ogół klarowny, choć niewolny od pewnych sprzeczności i błędnych interpretacji. Scholten analizując

⁴ A. Giovannini, *Untersuchungen über die Natur und Anfänge der bundesstaatlichen Sympoliteie in Griechenland*, Göttingen 1971, s. 11.

⁵ Dreher posługuje się też pojęciem *koina* (neutrum pl!), podczas gdy przynajmniej bezpośrednio po publikacji książki Giovanniniego (vide poprzedni przypis), większość badaczy zarzuciła to określenie, którego Grecy nigdy nie stosowali w liczbie mnogiej. Cf. J. Rzepka, *Ethnos, Koinon, Sympoliteia and Greek Federal States*, [w:] Εὐεργεσίας χάριν. *Studies presented to E. Wipszycka & B. Bravo by their Disciples*, wyd. T. Derda, J. Urbaniak, M. Węcowski, Warszawa 2002, s. 225–247.

⁶ *Iscrizioni Storiche Ellenistiche* t. II, wyd. L. Moretti, Firenze 1975, nr 96, w. 1–3: ἡ πόλις Φαρσαλίου τοῖς καὶ οὐκ ἐξ ἀρχᾶς συμπολιτευομένοις καὶ συμπολι[εμισάντε]σσι πάνσᾳ προθυμίᾳ ἔδουκε τὰν πολιτεῖαν κατὰπερ Φαρσαλίους τοῖς ἐξ ἀρχᾶς πολ[ιτεο]μένοις. Cf. J. Rzepka, op. cit., s. 242.

⁷ Np. miała *sympolitei*, jaka miała łączyć Etolów z Messene i Figaleją (Polibiusz IV 3, 6), dokument epigraficzny mówi jako o *isopoliteia* i *philia* — vide W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, wyd. III (dalej: Syll.3), Leipzig 1915–1924, nr 472. Cf. wyważone hasła encyklopedyczne: F. Gschnitzer, *Bürgerrecht [I] In griechischen Staaten*, [w:] *Lexikon der Alten Welt*, Zürich 1965, kol. 515; J. A. O. Larsen, P. J. Rhodes, *Sympoliteia*, [w:] *The Oxford Classical Dictionary*, wyd. 3, Oxford 1996, s. 1460–1461.

⁸ H. H. Schmitt, *Staatsverträge des Altertums* t. III; *Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr.*, München 1967, nr 545.

⁹ Syll.3 647 z przełomu III i II w. p. n. e. Ów tekst jest szczególnie istotny, bo zawiera najstarsze istniejące w materiale epigraficznym poświadczenie terminu *sympoliteia* w odniesieniu do unifikacji dwóch państw w jedno.

¹⁰ J. B. Scholten, *The Politics of Plunder. Aitolians and their Koinon in the early Hellenistic Era, ca. 279–217 B. C.*, Berkeley 2000. Owa poprawiona rozprawa doktorska jest dziś najlepszą historią polityczną Etolii w okresie wielkiej ekspansji terytorialnej Związku.

traktat o przymierzu i izopolitei zawarty w latach sześćdziesiątych III w. p. n. e. przez Etolów i Akarnanów (IG IX 12 1, 3A) wyraża sąd, jakoby w owym czasie w hierarchii urzędów etolskich strategowie ustępowali hipparchom (dowódcom jazdy) i sekretarzom (*grammateis*). W owym tekście jednak to strategowie występują przed resztą urzędników, a kolejność pojawiania się urzędów w dokumentach epigraficznych z reguły odpowiada ich pozycji w systemie politycznym państwa. Teza Scholtena o początkowej przewadze *grammateusów* nad strategami w Związku Etolskim klóci się z wyrażonym przezeń poglądem, że zgromadzenie ludowe miało niezmiennie silniejszą niżli rada (*boule, synhedrion*) pozycję. Jednak to strategowie posiadali szerokie kompetencje współpracy ze zgromadzeniem¹¹, sekretarze zaś częściej z natury swej funkcji musieli kontaktować się z radą (co może owocować częstszym występowaniem w zapisach urzędowych z okresu, gdy nawyk epigraficzny w Etolii jeszcze się nie ustabilizował). Scholten nie zawsze wykazuje znajomość najnowszych ustaleń nauki. Chociaż wymienia w swej bibliografii studium Thomasa C o r s t e n a, to jednak w żaden sposób nie ustosunkowuje się do jego ciekawej tezy, jakoby etolskie okręgi (*tele*) nie zawsze nosiły nazwy „plemienne”¹². Jest więc dlań pewnikiem (s. 75), że obok poświadczonych źródłowo *telos* stratyjskiego (czyli akarnańskiego) istniały też okręgi lokryjski i dorycki.

Sprawy etolskie są obecne też w artykule Andrew E r s k i n e ' a („Distant Cousins and International Relations: Syngeneia in the Hellenistic World”, s. 205–216). Punktem wyjścia dla autora jest inskrypcja z korespondencją między Etolią, Dorami z Kytenion a Ksanthos w Lykii (Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVIII 1476)¹³, dochodzi jednak do wniosku, że *syngeneia* (wspólne pochodzenie) była sloganem polityki hellenistycznej umożliwiającym poszerzenie granic świata greckiego.

Paralelny do szkicu Scholtena jest zarys problematyki achajskiej pióra Jima R o y a („The Achaian League”, s. 81–96). Roy w na ogół rozsądny sposób przedstawia *status questionis*, ale należy powiedzieć kilka krytycznych uwag o sposobie, w jaki autor rozumie źródła. Rozbicie dwóch największych państw członkowskich Związku Achajskiego (Megalopolis — Plut., *Philopoemen* 13, 5–8 i Messeny — Polyb. XXIII 17, 2) jest dlań wskazówką, że podstawową zasadą organizacji związku było członkostwo poszczególnych *poleis* (w domyśle zaś — istotna w porównaniu z modelem etolskim rola miast i spore ich wolności zagwarantowane w zasadach ustroju federacji). Roy zdaje się więc nie zauważać, że *dioikismos* obu wielkich miast oznaczał pogwałcenie zasady wolności miast, a zarazem wzmocnienie pozycji władz związkowych wobec państw członkowskich.

Związkowi Achajskiemu poświęcono jeszcze jedno studium szczegółowe. A. D. R i z a k i s („Le collège des nomographes et le système de représentation dans le *koinon* achéen”, s. 98–109) poddał analizie kolegium nomografów. W zgodzie z wcześniejszymi badaniami podkreśla jego proporcjonalny charakter oraz istnienie kilku przynajmniej kategorii wielkości miast. Jak się wydaje (a czego nie dopowiedziano w omawianym studium), był to kolejny sposób poskromienia miast w Związku Achajskim.

Interesującą cechą recenzowanego tomu jest włączenie w obręb rozważań monarchii północnogreckich — Miltiades H a t z o p o u l o s podążając za Fanoulą P a p a z o g l o u¹⁴ podkreśla podobieństwa instytucjonalne między Macedonią ostatnich Antygonidów a greckimi państwami związkowymi („*Polis, Ethnos and Kingship in Northern Greece*”, s. 51–64). Buraselis ze swej strony puentuje macedoński „protokół monarszy” z epoki Antygona Dosona stwierdzeniem, że *Macedonia should not look old-fashioned in a new period of federative boom* (s. 45).

Niewątpliwie jednak, wbrew współbrzmiającym sugestiom obu greckich uczonych, podobieństwa te są dawniejsze niż druga połowa III stulecia p. n. e. — wykazanie ich wykracza jednak poza ramy niniejszego omówienia¹⁵.

Listę studiów szczegółowych uzupełniają analizy mennictwa greckich państw związkowych (S. P s o m a i D. T s a n g a r i, „*Monnaie commune et Etats fédéraux. La circulation des monnayages frappée par les états*”

¹¹ H. S w o b o d a, *Studien zu den griechischen Bänden*, „Klio” t. XI, 1911, s. 451–463.

¹² T. C o r s t e n, *Vom Stamm zum Bund. Gründung und territoriale Organisation griechischer Bundesstaaten*, Würzburg 1999, s. 150–155.

¹³ Polski czytelnik znajdzie omówienie tej sprawy w artykule: J. R z e p k a, *Poleis członkowskie w polityce zagranicznej Związku Etolskiego w okresie hellenistycznym*, PH t. XCI, 2000, s. 166–167.

¹⁴ F. P a p a z o g l o u, *Sur l'organisation de la Macédoine des Antigonides*, [w:] *Ancient Macedonia* t. III, Thessaloniki 1983, s. 195–210.

¹⁵ Rzecz ta zasługuje na obszerniejszą analizę, którą mam nadzieję przedstawić w niedalekiej przyszłości. Na razie jednak wystarczy odesłać czytelnika do jednego z najpełniejszych omówień ustroju i zwyczajów Macedonii: N. G. L. H a m m o n d, *Starożytna Macedonia. Początki, instytucje, dzieje*, Warszawa 1999 (z zastrzeżeniem, że obraz Hammonda jest zbyt statyczny).

fédéraux du monde grec”, 111–142) i wpływu antycznego federalizmu na ojców założycieli Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (A. Giovannini, „Genèse et accomplissement de l’Etat fédéral de la Grèce antique à la Constitution américaine de 1787–1789”, s. 143–176¹⁶).

Podobnie jak otwierające tom, również zamykające go studia mają charakter nieco bardziej ogólny. Warto zwrócić uwagę na esej (właśnie tak) Maurice’a Sarrtra („L’Empire romain et ses communautés: le cas du monde grec”, s. 217–225), mimo minimalnego aparatu naukowego po tekście poznać łatwo wybitnego historyka świata greckiego pod panowaniem rzymskim¹⁷.

Podobnie ogólny charakter ma szkic Andreea Mehla („Die antiken Griechen: Integration durch Kultur”, s. 191–204). Cenny jest zarys Hansa Becka („New Approaches to Federalism in Ancient Greece”, s. 177–190), autor przybliża główne punkty sporne, niekiedy zaś zajmuje własne stanowisko (wypada się np. z nim zgodzić, że teza Corstena¹⁸, jakoby państwo związkowe stawało się nim dzięki wprowadzeniu podziału na okręgi, jest nieszczęśliwa). Niestety, Beck nie zrezygnował w swoim studium z nierozsądnego sposobu odtwarzania „oficjalnej nazwy państwa związkowego” i widzenia jej w zbitkach typu *to koinon ton Achaion* lub *to koinon ton Boioton*¹⁹.

W sumie, mimo niejednolitego charakteru i poziomu tekstów, omawiany tom stanowi dość reprezentatywny, choć niepełny przegląd kierunków w dzisiejszych studiach nad greckimi państwami związkowymi. Historyk greckiego federalizmu bez niego dotrze do szczegółowych prac, jednak akta ateńskiej konferencji mogą się przydać tym, dla których ta tematyka jest nieco bardziej obca.

Jacek Rzepka
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Xenophon’s Spartan Constitution. Introduction. Text. Commentary by Michael Lipka, *Texte und Kommentare. Eine altertumswissenschaftliche Reihe*, wyd. S. Dopp, A. Kohlen, R. Sode, Band 24, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2002, s. 302.

Przetłumaczona na język angielski, znacznie zmieniona wersja niemieckiego, jak podkreśla autor, doktoratu napisanego na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim w 1997 r., obejmuje tekst grecki, przekład angielski oraz komentarz „Lakedaimonion Politeia” Ksenofonta.

Zgodnie z upowszechniającym się coraz bardziej zwyczajem, pracę otwiera długa lista różnych znakomości (s. VII–VIII), którym autor wyraża swą wdzięczność, informując zarazem dyskretnie o powadze swego dzieła. Na część pierwszą pracy składa się dwanaście niewielkich rozdziałów, w których autor omawia życie Ksenofonta (s. 3–5), dyskusję wokół autorstwa „Lakedaimonion Politeia” (s. 5–9) oraz sprawę datacji traktatu (s. 9–13). Michael Lipka zupełnie słusznie odrzuca stare wątpliwości dotyczące autorstwa Ksenofonta, a samo

¹⁶ Cf. G.–A. Lehmann, *Ansätze zu einer Theorie des griechischen Bundesstaates bei Aristoteles und Polybios*, Göttingen 2001, s. 9–15 z innym odtworzeniem drogi, którą greckie inspiracje dochodziły do „Ojców–Założycieli” (obszerne omówienie tej pracy: J. Rzepka, *PH t. XCIII*, 2002, s. 341–344).

¹⁷ Na polski przełożono jedną z najważniejszych jego prac: M. Sarrtra, *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p. n. e.–235 r. n. e.)*, Wrocław 1997.

¹⁸ T. Corsten, op. cit., s. 241.

¹⁹ Już jego praca doktorska (H. Beck, *Polis und Koinon. Untersuchungen zur Geschichte und struktur der griechischen Bundesstaaten im 4. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart 1997) doczekała się m.in. z tego względu niezwykle krytycznych ocen.